

Válasz az opponensi bírálatokra

Válaszomat, hangozzék bár szokványos udvariassági formulaként, a köszönettel kell kezdenem. A bírálatok nemcsak ahhoz járultak hozzá, hogy Kölcsey Ferenchez méltó kiadás születhessen, de egyben számvetésre is készítették. Annak újbóli átgondolására, mit is jelent a filológusi hivatás, amelynek fontossága és felelőssége egy kritikai kiadás készítésekor mutatkozik meg leginkább.

Szajbély Mihály és Szilágyi Márton bírálatuk végén a sajtó alá rendező erényeit méltatják, de sem ők, sem egyetlen, a kritikai munkákról szóló tudós szakirodalom sem említi a mértékletesség vagy az alázat erényét. A filológus dolga az írott nemzeti kultúra legfontosabbnak ítélt szerzői és életművei iránt tanúsítható legnagyobb alázattal, a lehetőség szerinti legpontosabb, legnagyobb odafigyeléssel végzett munka.

A filológus nem válogathat, szükségszerűen foglalkoznia kell akár az unalmasnak vagy ismertnek tételezett részletekkel is. Mivel nem állt rendelkezésre olyan életrajzi monográfia – még a legutóbbi, Szabó G. Zoltán egyébként kiváló munkája sem –, amely részletesen tárgyalta és értékelt volna Kölcsey nyelvtudományi munkásságát, és amelyre csak hivatkoznom kellett volna, ezért igen sok időt töltöttem azzal, hogy egyáltalán felmérjem és beillessem az alap kutatás során feltáruló új információkat az egyébként ismertnek és lezártnak vélt klasszikus és kanonikus életműbe, hogy ráleljek az életrajz szövetében arra a történetre, amit Kölcsey számára a filologizálás jelentett. Hermeneutaként mindig is idegenkedtem az életrajzi alapú közelítésektől, filológusként ez esetben azonban nem volt választási lehetőségem: szükségképpen lettem pozitivista is, mert részben ezt kívánta meg a munka természete.

A bírálatok saját tudományfelfogásomra is ráirányították a figyelmemet. Amikor évekkal ezelőtt azon gondolkoztam, mivel is pályázzak majd az Akadémiához, a Szajbély Mihály által is említett értelmező monográfiával vagy a kritikai kiadással – praktikus okokból ugyanis együtt készítettem a kettőt –, mindvégig az előbbit preferáltam. Ez tűnt az elegánsabb, izgalmasabb, méltóbb kihívásnak. Aztán mégis az utóbbi mellett döntöttem, alapvetően két okból. Az első módszertanilag indokolható: akkor készüljön monográfia, ha már ismert és feltárt vizsgálatának tárgya. Praktikusan tehát a kritikai kiadást követően (úgy, ahogyan teszi és tette volt most is számos kiváló irodalomtörténész kolléga). A második, de talán fontosabb ok a kutatások során előkerülő, meglepően sok ismertlen kézirat és azok feldolgozásához köthető: úgy ítélt meg, hogy felfedező alap kutatásként ez a kritikai kiadás szolgál valódi, tényszerű újdonságokkal, rengeteg új információt generálva, amelyek így nagyobb értéket képviselnek a magyar tudományosság számára, mint egy újabb Kölcsey-monográfia.

Úgy gondolom, hogy a szöveg (szövegek) megállapítását követően lehetséges csak a komplex értelmezés, az elsődleges kontextus rögzítése után jöhet csak az indukció. A filológus munkája olyan, mint a terepen dolgozó régészé, aki feltárja a helyszínt, rögzíti és katalogizálja, amit talált, de felfedezésének jelentése és jelentősége, ennek megítélése és értelmezése csak ezután következhet. És ahogyan a múzeumi tárlók előtt sem a kutató régészre, úgy egy kritikai kiadásban sem a sajtó alá rendezőre kíváncsiak a befogadók.

Ahogyan arra Szilágyi Márton és Szajbély Mihály is utal: az értekezésként beadott kézirat megjelenés előtt álló kritikai kiadás. Az opponensek által felvetett számtalan kérdés, észrevétel, megjegyzés – a kiadási processzus folyamán – jórészt már orvosolva lett, köszönhetően az irodalomtörténeti, filológiai, nyelvtudományi, klasszika-filológiai (görög és latin) és idegen nyelvi (német, francia), illetve kiadói lektorálásnak. Idő közben az opponensi észrevételek figyelembevétele is megtörtén, sokat segítve abban, hogy a Kölcsey-életmű

eddig ismeretlen, most feltáráásra került része a lehető legjobb állapotban hagyományozódjon tovább, megnyugtató módon válva hozzáférhetővé minden későbbi tudományos kutatás számára. A továbbiakban ezért csak arra szeretnék reflektálni, ami mégis vitatható vagy vitára érdemes.

A cím

Mindhárom bírálat érinti a kötet címét és igazuk van abban, hogy ez a cím nem teljesen egyértelmű. A felvetett javaslatok bennem is felmerültek, nekem sem volt magától értetődő a választás. A problémát az okozza, hogy a kötet szövegei műfajiságukat tekintve kétségkívül heterogének, a kiadás az egész életműre irányult, de a szerző motivációit elsősorban a magyar nyelvvel való neológiai érdekeltségű foglalkozás határozta meg, munkái végső soron egy „határterületen” (Szajbély Mihály) mozognak, a hivatásos és intézményesült nyelvészeti kutatások „irodalmi érdekeltségű előtörténetének dokumentumaiként” érthetőek (Szilágyi Márton). (Erőteljesen indokolva az irodalomtudományi nézőpont alkalmazását.)

A bírálók szerint a szövegek egy része aligha tekinthető nyelvtudományinak (Tolcsvai Nagy Gábor), mint pl. a *Felelet*, ami „paradox módon nyelvészeti szempontból nem értelmezhető” (Szilágyi Márton). Ezzel nem feltétlenül értek egyet. Úgy vélem, hogy a *Felelet* – műfaji, poétikai, retorikai, etikai, intertextuális, szociális, hálózati vagy éppen a humor felőli, az irodalmi perspektíva által elzárt (vagy meg sem nyitott), mindmáig alig-alig megvalósult – olvasatai között az egyik legfontosabbat éppen a nyelvtudományi keretezés teremtheti meg. A *Felelet* ugyanis a Tolcsvai Nagy Gábor által említett nyelvi standardizáció egyik kulcsszövege, nemcsak áttételesen, tematikusan kapcsolódik a magyar nyelv ügyéhez, ezen belül a nyelvújítási harchoz és a neológia védelméhez, hanem a hatalmi diskurzusok révén alakuló nyelvi standardizációt meghatározó szövegként is leírható. Enélkül aligha volna érthető az – amire Szilágyi Márton is utal –, hogy miért választják be Kölcseyt rendes tagnak az Akadémia nyelvtudományi osztályába, éppen rá bízva nyelvtudományi műszavak gyűjtését. (Azt már csak a nyelvtudományi nézőpont kedvéért jegyzem meg, hogy a *Felelet* egy ’nyelvészeti tanulmányra’ és annak szótárára reflektál, amely köré egyéb értelmező paratextusok épültek *Mondolat* címen.)

Tolcsvai Nagy Gábor bírálatában következetesen nyelvbölcseleti írásokról beszél, és címjavaslatában is megemlíti ezt a nyelvfilológiai jelző mellett. Szajbély Mihály címre vonatkozó felvetései közül a „Philológiai munkák” volt számomra a legszimpatikusabb, mivel magam is fontolgattam azt, hogy a Kölcsey által megadott műfaji paraméterek alapján definiált szövegek egy Kölcsey által használatos, archaikusan hangzó fogalom (philologia) alapján legyenek megnevezve.

A javaslatok hatására ismét konzultáltam erről mind a sorozatszerkesztővel, mind a kiadóval: ők nem támogatták a cím megváltoztatását. Mai értelemben ugyan valóban nem egyértelműen minden szöveg nyelvtudományi, viszont szükség volt mégis egy ma érthető címre. A cím így maradt az, amit eredetileg *Kölcsey Ferenc minden munkáinak* sorozattervében előzetesen kapott, az a cím, amely már az első életműkiadásban is megjelent (1842, *Nyelvtudományi dolgozatok*), és amelyet Szauder József 1960-as kiadása is megerősített (*Nyelvtudományi írások*).

Filológia

A kifejezés kapcsán felvetődik a fogalomhasználat, és a korábbi tudományos kánonra történő ráhagyatkozás kérdése. Amint azt a bevezető tanulmány rögzíti: a cél az egykorú, érvényben lévő fogalom és fogalomhasználat visszanyerése, a Kölcsey által alkalmazott fogalom (és

fogalmak, pl. grammatika, és az ide kapcsolódó tevékenységek: philologizálás, grammatizálódás, grammatomania) mind pontosabb megállapítása és megértése volt. Nem akarom megismételni a már leírtakat: a fogalom ingatag (talán nem véltelenül a diszciplínák átalakulása és szétválása miatt); megragadása számos nehézséget okozott; Kölcsey az írói nyelvalkotás elsőbbségének koncepciója alapján, a nyelvújítás, pontosabban a nyelvújítási harc diskurzusának keretében, abba való bekapcsolódása okán definiálja újra (mintegy kisajátítva) a filológia fogalmát. Kölcsey reflektált tudósként előbb saját beszédpozícióját kívánta rögzíteni, hogy érdemben, ebből a pozícióból szólalhasson meg filológusként, aki tehát nem grammatikus, hanem a nyelv történeti ismeretével, a nyelv természetével tisztában lévő, klasszika-filológiai ismeretekkel is felvértezett, és legfőképpen: principiumokkal rendelkező író.

Az egykorú tudományos kánon detektálását az elsődleges kontextus megállapítása indokolta. Fejér György tanulmánya (első intézményes tudományos folyóiratunkban, a *Tudományos Gyűjteményben*) alkalmas arra, hogy ebben a kérdésben valamelyest tisztán lássunk. Kutatóként ezt tartom relevánsnak: az ajánlott Gumbrecht vagy Chomsky a tudománytörténeti változások leírásakor lehet hasznos, de ezt nem tartom feladatommak most (és egyébként sem tartom szerencsésnek fogalmak visszavetítő alkalmazását). Úgy gondolom, hogy a közreadott szövegek értelmezéséhez a filológia fogalmának (bevezetésképpen előadott) vizsgálata elegendő fogódzót nyújt.

Nyelvújítás

Tolcsvai Nagy Gábor ellentmondást vél felfedezni abban, hogy miközben az értekezés tematikája „Kölcsey életműve látóköreből közelít”, az értelmezés vizsgálatának tárgyát elsősorban a „nyelvújítási harc szűkebb keretében helyezi el” (életrajzi vonatkozásból kiindulva), és összességében nincs „vázolva” (sem „kidolgozva”) az a diszkurzív kontextus, amelyben Kölcsey munkái elkészültek. A jelzett ellentmondás csak látszólagos. Jelen kritikai kiadással szemben elvárás volt, hogy a teljes életműre vonatkozzon. Ennek kapcsán nyert megállapítást és elfogadást, hogy „jól lokalizálhatóan egyetlen időszakra korlátozódik Kölcsey filológiai munkássága”, amely koncentrációt a kötet „meggyőzően mutatja be” (Szilágyi Márton).

Amint az a bevezető tanulmány második, a kéziratokat katalógizáló részéből is kiderül, a közreadott szövegek túlnyomó többsége 1814–1816-ban készült, a közreadott 25-ből 17 ekkoriban keletkezett. Az életmű eme szakasza egybeesik a nyelvújítás harcok időszakával (1811–1818). Ezt a „szűkös” perspektívát nem önkényes és szubjektív szerkesztői döntés, hanem a rendelkezésre álló szövegek alapozzák meg. A művek keletkezésének érdekében létrehozott életrajz megalkotását pedig nem egyszerűen a kritikai kiadásokkal szembeni elvárás (a művek keletkezési idejének és körülményeinek ismertetése), még csak nem is a Kölcsey-kutatás adóssága diktálta: a tudós szerző motivációinak feltárása érdekében, szükségképpen kellett megalkotni azt a kontextust, amelyben az életmű eme szakasza és eme darabjai létrejöttek, rámutatva a létrehívó okokra és érdekeltségre is. Ami nem volt más, mint a Kazinczy-féle neológia tudományos vizsgálatokkal való alátámasztása, érvanyag gyűjtése, ill. Kazinczy Ferenc személyének védelme az őt ért támadással szemben. Kölcsey nem műkedvelésből, költészetének elmélyítése céljából stb., tanulmányozza és jegyzeteli Garvét, Kolbét, Jenisch-t, vagy éppen Zrínyit és Révait, hanem mert elméleti és gyakorlati érveket kíván hozni az írói neológia ügyének védelmében.

Az opponens által hiányolt diszkurzív kontextus, amelyben Kölcsey munkái elkészültek, a nyelvújítási harc, ami nyelvtudományi szempontból is értelmezhető keretezést nyújt. Kölcsey Ferenc (személyes érdekeltségből is) egész egyszerűen emiatt a diskurzus miatt kezdett

filologizálni. Mindez kidolgozásra és megmutatásra került, különösen az egyébként nem reflektált jegyzetanyagban, igen nagy részletességgel és forrásanyag bevonásával.

Készséggel elismerem, hogy lehetségesek tágabb diszkurzív kontextusok is, amelyek feltárára várnak. Magam is szeretném például differenciáltabban látni, vajon mennyire korszerű Kölcsey nyelvtudományi gondolkodása (az egykorú nyelvtanokhoz való viszonyának értelmező-kritikai leírása alapján); hogyan viszonyul a schlegeli nyelvtipológiához; vagy miért gondolkozik kritikusan a nemzeti és a nyelvi eredet kérdéséről.

Szilágyi Márton megjegyzéseire:

A jegyzetekre vonatkozó, a részleteket érintő fenntartásai és megjegyzései kapcsán elmondható, hogy kivétel nélkül relevánsak voltak, és azokat – ha korábban nem lettek volna még javítva, hasznosítottam a kiadás kéziratának átdolgozása során. Az észlelt és felsorol apróságokra (jegyzethiány, betűhiba, elírás stb.) külön nem térek ki, azokat értelemszerűen javítottam. A „grammatizálódás”-ra, „grammatomaniá”-ra (276.), vonatkozó utalásokat pontosítottam, csakúgy mint a rokonsági elnevezések (461.), a Bihari bandájára (463.), és a Hét választóhoz (463.) vonatkozókat, illetve a latin idézet (530.) fordítását is. A név feloldása kapcsán (663.) nagyon köszönöm az észrevételt: itt valóban nem Kisfaludy Sándorról, hanem Sándor Istvánról van szó.

Amire reflektálnék: (22.) A *Felelet* bevezetőjében (*Praefatio*) a Kölcsey Ferenc által írt Somogyi Gedeon-biográfia. Ennek logikai szerkezete, egyes mondatai valóban emlékeztetnek az időben nem sokkal később készült Csokonai-recenzióra. Erre az adott fejezet elején a jegyzetek utalnak is, de belátva az opponens érveit, a jegyzetek adott helyén a lehetséges összefüggést még inkább kiemeltem. Az én kérdésem, ami miatt mindez mégsem ilyen egyszerű és sokkal inkább egy értelmező monográfia tárgya, a következő: hogyan tekintjük fiktiivnek a Bohógyi-életrajzot? Tudható, hogy a név (és ennek kulcsszerepe van) eredetileg nem Bohógyi, hanem Somogyi volt, mint ahogyan az is, hogy a szerzők onimikus szerzői névvel kívántak szerepelni a kiadvány címlapján. A szerzői nevek elhallgatása és a névcseré – a cenzor nyomására – kiadói döntés volt. Megállapítható, hogy Kölcsey egy tényszerűen adatolt, valódi Somogyi Gedeon-életrajzot írt (csakúgy, mint nem sokkal később Csokonai esetében), objektív biográfusként pozicionálva beszédmódját. Véleményét a megszólalásból kihallható ironia, a fikcionalitást – amelyet a kiadó durván leegyszerűsítve tett nyilvánvalóvá – a tárgyalt szerző (április elsejére tett) halála jelezte. Bizonyítható, hogy Kölcsey nagyon is tisztában volt azzal, hogy Somogyi Gedeon életben van. Elhaláloztatására (a biográfus által előre jelzett hamis faktumként) a *Felelet* koncepciója érdekében volt szükség: hogy bemutatható legyen egy már lezárt életmű és az ahhoz kapcsolódó félreértő olvasatok. Erős humor, nem is értékelték a kortárs olvasók, akik szinte kivétel nélkül – etikai okokból – elítélték ezért Kölcseyt, míg a Kölcsey-kutatás leginkább azon igyekezett, hogy felmentse, és sajnálatos tévedés áldozataként mutassa be a szerzőt. Bárhogyan is nézzük, mindezt csakis referenciális olvasatok voltak képesek előállítani. (Kölcsey sokat tanult mindkét eset – a kritika és az életrajz – fogadtatásából: egy időben anonim módon publikált, vagy éppen Dörgényfalvi Dörgény Artúr bőrébe bújva szólalt meg.)

(462.) Zafyr Czenczi levelének jegyzetei kapcsán elvégeztem a kért, ajánlott javításokat és bővítéseket, különösen Pálóczi Horváth Ádámra vonatkozóan. Teljesen igaza van az opponensnek abban, hogy mindez a nevelés kapcsán előadott „kulturális helyzetértelmezés”, ami azonban nemcsak a német–magyar, de legalább annyira a patriarchális társadalom kritikája is. Ennek részletes tárgyalását én nem a kritikai kiadásban látom helyesnek. Önálló tanulmányban foglalkoztam vele.

(492.) Igaza van az opponensnek abban, hogy a Kölcsey-Szemere szerzőpáros Dugonics András regényének (*Etelka*) harmadik, 1805-ös kiadását használhatta: a jegyzetekben határozottan utalok erre, továbbra is használva azonban a regény kritikai igényű kiadását. Mindezt azért is, hogy elkerülhetővé váljanak azok a csapdák, amelyekre Szajbély Mihály hívta fel a figyelmet a „tsorva homok” jegyzete kapcsán (9.). Ebben a blokkban (és ezzel Tolcsvai Nagy Gábor észrevételére is reflektálok) utólag, lektori kérésre, több magyarázatot fűztem, de a jegyzet alapvetően az intertextusokat kívánja megmutatni, feltárva azt, ahogyan a szöveg centóként működik.

A jegyzetek függelékeként közölt Kölcsey-levél (341–345.) kapcsán megjegyzem: nem akartam sem a kor szokásainak megfelelően többféle tárgyat érintő teljes levelet, sem a kiváló Kölcsey-kutató Szabó G. Zoltán ehhez adott jegyzeteit közölni. Az elsődleges cél – ahogyan azt Szilágyi Márton is gondolja –, az újrakontextualizálás volt. Berzsenyi pesti útjának tárgyalása kapcsán (459–460.) Vaderna Gábor tanulmánya érthetetlen okból maradt ki ebből a verzióból, amit most visszapótoltam. Erről a találkozásról korábban magam is írtam rövidebben. A Kölcsey-kéziraton olvasható levélke (735.) a főszöveg lábjegyzetében szerepel.

Szajbély Mihály megjegyzéseire:

A bíráló joggal veti fel tény és értelmezés (interpretáció és faktum) problémáját. Könnyen átfordulhat a vélemény ténykijelentésbe. Egyet kell értenem vele, egyrészt abban, hogy néha nehéz ezt elválasztani, és abban is, hogy helyenként interpretatívak a jegyzetek. Ilyenek például a *Feleletre* vonatkozó általános magyarázatok és a *Praefatió*hoz kapcsolódó észrevételek. Mindezek jobbára lektori kérésre születtek, és mivel szerettem volna a jegyzetelt mű közelében tartani őket, de valahogyan mégis elkülönítve a jegyzetektől, ezért „Megjegyzések”-ként aposztrofálódnak.

A túlmagyarázás problémája a kritikai kiadás mintaolvasójának kérdését érinti. Sokéves tapasztalat és több szakmai vita után sem tudok ebben újat vagy okosat, véglegesen megnyugtatót mondani és tenni. Csak azt látom, hogy a szakmai nyilvánosság is differenciált. (Az egyik bírálat a túlzottan szakmai, befelé forduló kifejtésmódot nehezményezi, a másik éppen azt mondja, hogy tovább kellett volna szűkíteni a magyarázatokat, hogy ami nyilvánvaló, az ne legyen kimondva. De mi a nyilvánvaló? Kinek nyilvánvaló?)

Szajbély Mihálynak a struktúrára, a redundanciákra vonatkozó tanácsait átgondoltam, azokat – ahol csak lehetett –, érvényesítettem a kéziratban. A kötet felépítése ezáltal letisztultabbá vált (szövegek, jegyzetek, függelékek, mutatók). A sajtó alá rendezésre, illetve a kéziratokra vonatkozó (már ugyan meglévő, de rövid) alfejezetet bővítettem, oda csoportosítva az egyes jegyzetekből (a kiadásra, szövegközlésre, helyesírásra stb.,) vonatkozó megjegyzéseket, ezáltal is csökkentve a redundanciákat. (Meg kell jegyezniem – 7. old. –, hogy a kéziratokat áttekintő táblázatot szükségesnek ítéltam, mert így egyben is látható a kéziratok keletkezésének íve.)

A forrásszövegekből vett – az opponens által említett – redundáns idézeteket egyenként áttekintettem, és ahol lehetett, csökkentettem azokat. (Elsősorban valóban az olvasó kiszolgálása volt a cél: azt és ott olvassa, ahol éppen van, és ne kelljen lapozgatnia. Mindez ugyanakkor arra is ráirányítja a figyelmet, hogy ez a kiadás nem digitális platformon készült. Ennek oka leginkább – a nagy szövegmennyiség ellenére is – a szövegvariánsok csekély volta. Úgy gondolom, hogy nincs két egyforma kritikai kiadás, még ha az alkalmazandó elvek azonosak is. (Lásd itt pl. Orbán László *Pályám emlékezete*-kiadását, amely a variánsok miatt teljesen egyedi megoldásokra kényszerült.) Ennek a Kölcsey-kiadásnak lesz olyan digitális

verziója, ami megkönnyíti majd a keresést, de teljes megnyugvás csak akkor lehet, ha sor kerül majd a teljes sorozat (Kölcsey Ferenc minden munkái) digitalizálására.

Az opponens által említett *Orthographia Ungarica* (12.) esetében ugyan a citátumok Kazinczy levelezéséből valóban jól elérhetőek, de ez esetben nem pusztán olvasóbarát kívántam lenni. A szöveg egy jellegzetesen 19. század eleji tudományos diskurzusnak csupán egy részlete: a Kölcsey–Kazinczy–Szombathy-levelezésben – a válaszok és ellenválaszok dinamikájában – teljes egészében tárulhat fel az ifjú Kölcsey első tudományos vitája. (A filológia fogalmába a tudományos vita is beletartozó volt: „Philologia a’ régieknél eredetikép némelly, főképp tudományos tárgyról folyó beszélgetés’ szeretetét tevé. – Cicero Epist. ad Dis. XVI. 21.”, Bitnicz Lajos.) Ez esteben tehát fontosnak tartottam a teljes diskurzus citátumokkal való megmutatását, ahol az idősebb és az ifjabb tudós közti vitában Kazinczy csak közvetítő médium volt.

Szajbély Mihálynak a jegyzetekre vonatkozó meglátásai kapcsán hasonlókat tudok elmondani, mint Szilágyi Márton esetében: relevánsak voltak, sokat segítettek, beépítettem őket a kéziratba. Az egyes szöveghelyekhez fűzött megjegyzések, hiányosságok kapcsán, ahol külön nem jelzem, ott elfogadtam azokat.

Szajbély olvasata meggyőző volt számomra: Kölcsey valóban poézisre és nem filologizálásra buzdít a jelzett helyen, (6.), amely valóban a (Szabó G. Zoltán monográfiájában is elbeszélte) költészettörténet része. Mindez jól jelzi azonban az egyidejű párhuzamosságok között szelektáló olvasásmód problémáját is.

Jogos az opponens kérdése (7.): miért adta oda Szemere Pál az 1814 nyarán és őszén keletkezett, egyetlen példányban létező „komoly és bohó” filológiai munkájuk teljes, bekötetlen anyagát másoknak? (Hogy ez mennyire kockázatos döntés volt, azt éppen a *Felelet* kiadása és megjelentetése körüli anomáliák, illetve a szerzőpáros kétségbeesett kutakodása mutatja a kéziratokkal együtt elveszni látszó szerkesztő, Bilkei Pap Ferenc iránt.) Az *idegen Phrasesek* „tanulmányanyag” kapcsán, közvetve adhatunk választ: Kölcsey és Szemere teljes kutatási anyaga – mert bátran nevezhetjük így –, és a védelemre szánt *Felelet* konjunkturális okokból került átadásra a pesti „kazinczyánerek”-nek. Miért? 1. Eleddig Szemerén és Kölcseyen kívül senki nem kutakodott a) a magyar régiségben és b) a kortárs német filológiában, hogy tényeket, érveket hozzon Kazinczy neológiai elveinek védelmében. 2. Az ígéretekkal és fogadkozásokkal ellentétben senki nem írt még feleletet a mestert ért személyes támadásra (*Mondolat*, 1813). Magyarán ezek a szövegek hiányt pótolnak, és mindenki kíváncsi volt arra, mire jutottak a Kazinczy-famulusok: az Árkádia-perben már korábban is Kazinczy mellé álló Szemere Pál, és egy újdonsült ifjú titán, a professzori képességű Kölcsey. Az átadott kéziratok fogadtatása sikeres lehetett, mivel ezekből a *Felelet* bő féléven belül meg is jelent, és a kutatási anyagot (annak egy részét) sikeresen hasznosította – vagy ahogyan Kölcsey fogalmaz nem kevés bosszúsággal: „kiprédálta” – Helmeczi Mihály a Berzsenyi Dániel verseinek második kiadása (1816) elé függesztett neológiai értekezésében. (Kölcsey a baráti plágiumot csak szépirodalmi munkáinál viselte nehezen, lásd Iliászi-per).

Szajbély Mihálynak igaza van, a *Felelet* anyaga szerkesztetlen volt, az ide kapcsolódó élesszemű észrevételre jegyzem meg: az ekkori munkák csak később kerültek bekötésre, de aztán ismét szétszedhették őket, amint azt a jelen állapotot rögzítő leírás – enyvdarabkák – mutatja.

A *Felelet* egyes szövegeinek szerzősége (különösen a *Debreczeni levél* (10.) kapcsán tett észrevételek is jogosak. Eddig – ahogyan azt a jegyzetek is rögzítik – egyetlen közvetett bizonyítékunk volt arra, hogy a *Felelet* kéziratái között Szemere kézírásával is voltak

szövegek, mégpedig Kazinczy Ferenc felelősségváró aggodalmaskodása, miszerint az ő és a Szemere kézírása annyira hasonlít egymásra, hogy így többen azt hihetik Pesten, belepillantva a kéziratba, hogy tulajdonképpen ő maga írta a *Feleletet*. Mindez annyit jelent, hogy a kiadónak leadott *Felelet* kéziratok között Szemere kézírásával is voltak szövegek, azaz nem lehetett kizárólag Kölcsey-féle tisztázata a kéziratnak. (A közösen szerzett, kompilatív szövegeket azonban ez esetben is ő másolhatta.) Újabb – pontosabban: 1914-ből származó, de méltatlanul elfeledett – bizonyítékkal szolgál a *Magyar Nyelvőr*ben Pitroff Pál, aki a *Feleletnek* egy olyan példányára bukkant a győri püspöki szeminárium könyvtárában, amely Kölcseytől és Szemerétől származó autográf bejegyzéseket és javításokat tartalmazott. A Pitroff által pontosan dokumentált bejegyzések megegyeznek a szerzőpáros levelezéséből ismerhető kritikai információkkal, alátámasztva a szerzősége vonatkozó következtetéseket. (Sajnos ez az egykori szerzői példány ma már nem lelhető fel a Győri Egyházmegyei Könyvtár állományában.)

A dunántúliság kapcsán (14.): nem tudom, mi az ellentmondás oka. Szeged nyilvánvalóan nem a Dunántúlon van. Rummy vagy nem volt ezzel tisztában, vagy a dunántúliságot általában Kazinczy-ellenességként értette, habár a nyelvjárás akkor sem stimmel. Nem világos az sem, hogy ez a (számunkra) nyilvánvaló ellentmondás miért nem lepleződik le a Balassa József kritikai igényű kiadásának jegyzeteiben, amelyek ráadásul – Rummy kijelentését erősítendő – még Szemere Pál pápai diákságát is (amire egyedül Szvorényi József utal csak – a kollégium írásos anyagai nem említik diákként) ide kapcsolják, mintegy a Szeged-környéki tájszólást a (valóban a Dunántúlon található) Pápa-környékivel feleltetve meg.

Nagyon köszönöm Szajbély Mihálynak az Édes Gergely és Vályi Nagy Ferenc műveiből származó jelöletlen idézetek azonosítását (14). Ennek kapcsán kell megjegyezni, hogy – minden igyekezet ellenére – nyilván rengeteg olyan utalás, allúzió, jelöletlen idézet lehetséges még, amit az egykorú olvasó vélhetően felismert vagy elértett, mi pedig – egészen más szövegvilágban létezve – egyszerűen már nem veszünk észre.

A *Philológiai töredékek* keltezése kapcsán (15-16.) tett igen fontos észrevételére jegyzem meg, Kölcsey kézírásával, de halványabb tintával lett odaírva; nem állapítható meg bizonyosan, hogy ez utólagos datálás volna. Szemere Pál jegyzeteinek datálása kapcsán (16.) tett észrevétel hatására így módosult a jegyzet: A kéziratban szereplő dátum és a lapok megjelenési dátuma között ellentmondás van. Mivel mindkét lapszám 1816 februárja *után* jelent meg (a *Tudósítások* az év második felében, a *Mulatságok* pedig 1817 elején), így azokat *előbb* nem lehetett jegyzetelni. Az ellentmondást nem tudjuk feloldani, talán Kölcsey tévedett.

A lipcsei csata (16) jegyzetelése sok fejtörést okozott, tipikusan az a helyzet, amelyet muszáj jegyzetelni, hiszen ez az adat sem véletlen, légből kapott információ a *Mondolatban*, valaki beszélt ilyesmiről Debrecenben. A *Mondolat* rekonstruált keletkezés- és megjelenéstörténete alapján azonban kizárható, hogy az 1813 októberében lezajlott népek csatájára vonatkozzon.

Tolcsvai Nagy Gábor megjegyzéseire:

Bírálatát az értekezésnek csak egy részletére kívánt érdemben reflektálni. A bevezető tanulmány első felére alapozódó ítélet viszont az egész értekezésre kiterjed. Mivel a kritikai megjegyzéseket illető válaszok jórésze magában az értekezés főszövegeiben és jegyzeteiben találhatóak, így alaposan megnehezítette a dolgomat, hogyan is válaszolhatnék *helyesen* – tiszteletben tartva az argumentált kritikát, megvédve az új tudományos eredményeket.

Máris előre bocsátom azonban, hogy Tolcsvai Nagy Gábor fenntartásait megértem ugyan, de azokat nem tudom teljes mértékben osztani: mintha két malomban örölnénk, és ha van jól

kitapintható tárgya ennek az értekezésnek, az nem más, mint nyelv- és irodalomtudomány egymástól való elszakadásának egy markáns pillanata, amely akár eme szemléleti differenciának is eredőjét képezheti. Azt is meg kell jegyezni, hogy munkám során lényegében egyetlen kortárs magyar nyelvű tudós munkáit tudtam érdemben felhasználni, éppen Tolcsvai Nagy Gáborét. Kritikai észrevételei már csak ezért is figyelemre méltóak voltak számomra. Tanácsait, megjegyzéseit, ahol csak lehetett, megfogadtam, kifogásai közül jónéhány a kötet nyelv tudományi lektorálása után már több ponton korrigálásra, javításra került, számos jogos és releváns felvetése a készülő értelmező monográfiában kaphat helyet.

Az opponens megállapításait az egyszerűség kedvéért az *Összegzés*ében felsoroltak alapján tematizálom. Ezt megelőzően azonban rögzíteni szükséges azt is, ami ott már nem, de a bírálat elején rögtön elhangzik, és kihatással van ítéletének egészére, így válaszaimra is. Tehát:

1.) Kritikai kiadásról van szó (amely: szövegközlés, jegyzetapparátus, kísérő tanulmány). 2.) Összetett tudományos mű, amely több jól meghatározható irányból megközelíthető. 3.) A szövegekhez és a jegyzetapparátushoz érdemben nem szól hozzá, egyedül a bevezető tanulmány egyik fejezetére reflektál nyelv tudományi nézőpontból. 4.) Az értekezés tematikája a) „Kölcsey életműve látóköréből közelít”, b) az értelmezés kerete a nyelvújítási harc. 5.) Kölcsey nyelv tudományi munkáinak olvasása még nem történet meg, ami ettől a kritikai kiadástól „nem is várható el”.

Az opponens *Összegzés*ében felsorolt megállapítások pedig a következők: 6.) A munka forráskiadás, annak minden specifikus jellemzőjével. 7.) A bevezető tanulmány nem erőssége a munkának, kevés önálló tudományos eredményt mutat fel, kiváltképp nyelv tudományi szempontból. 8.) A tanulmány Kölcsey Ferenc nyelvölcseleti írásait vizsgálja. 9.) Tárgyát elsősorban a nyelvújítási harc szűkebb keretében helyezi el. 10.) Életrajzi vonatkozásból indul ki. 11.) Nincs kidolgozva az a diszkurzív kontextus, amelyben Kölcsey munkái elkészültek. 12.) Nem pontosítja azt a filológia-fogalmat, amelyet a teljes doktori műben alkalmaz, inkább a korábbi tudományos kánonra hagyatkozik. 13.) A disszertáció további szövegközlő, jegyzetelő része valamelyest ellensúlyozza a tanulmányfejezet hiányosságait.

Előzetes, rövid válaszok a megállapításokra. 1.) Nem forráskiadásról van szó. 2.) A kiadás (bevezető) számos tudományos újdonságot mutat be. 3.) A közreadott szövegek nem kizárólag nyelvölcseleti írások. 4.) A hiányolt diszkurzív kontextust éppen a szűknek ítélt elsődleges kontextus, vagyis a nyelvújítási harc diskurzusa jelenti. 5.) Az életrajzból ez a történet – a történetnek ez a formája – eddig hiányzott. 6.) A filológia fogalma kapcsán az elsődleges kontextusra hagyatkozik és a szerző fogalomhasználatára. 7.) A szövegközlő-jegyzetelő rész képezi (mind fizikai terjedelmében, mind jelentőségében) a disszertáció lényegét.

Hosszabb válaszok, nem sorrendben, nem érintve azt, amiről korábban már szó volt.

A bíráló a jegyzeteket bevezető tanulmány két nagyobb fejezetéből az egyikre reflektál (a 871 oldalból mintegy 50-re), rögzítve azt is, hogy a disszertáció „összetett tudományos mű”, és ezért „több jól meghatározható irányból” is megközelíthető.

Egy többszáz oldalas kritikai kiadás szövegéhez írt bevezető – státuszát tekintve – alárendelt szerepben van a főszöveghez (szövegek és jegyzetek) képest, funkciója egyfajta ajánlás, inkább kalauz a mű használatához, mintsem komplex elemzés. Szerintem egyetlen kifogás emelhető általában egy bevezető ellen: ha nem oda vezet be, ahová kellene. Egy bevezető tanulmányon számon lehet kérni, ha nem teljesíti saját vállalásait: ezt azonban az opponens

nem kérdőjelezi meg. A bennem felmerülő kérdés: lehetséges-e egyetlen kitüntetett nézőpont alapján egészében megítélni egy deklaráltan *összetettnek* minősített tudományos művet? Vezethet-e kielégítő eredményhez az *egész* munkát illetően egyetlen fejezet vizsgálata? A disszertációként benyújtott kritikai kiadás diszkurzív alanya Kölcsey Ferenc: ha van igazi főhőse ennek a történetnek, az nem a sajtó alá rendező és annak kalauz értekezése, hanem ő. A bírálat fókuszpontja – és itt utalnom kell arra, amit a filológusi hivatásról és a kritikai munka természetéről mondtam –, mégsem rá irányul, alig szól valamit is magáról a tárgyról, a munka lényegéről, azaz Kölcsey Ferenc nyelvtudományi munkáiról. Azt az érzetet keltve, mintha a magyar nyelv standardizációjának korából származó, kanonikus szerzőhöz tartozó corpusok, amelyek most kerülnek először közlésre, érdektelenek volnának a nyelvtudományi kutatások számára.

A munka forráskiadás. Többféle tudományos szövegkiadástípust tartunk számon, az MTA I. Osztálya Textológiai Munkabizottságának (TM) alapelvei szerint a kritikai kiadás és a forráskiadás nem szinonimái egymásnak.

Három további megjegyzés ehhez kapcsolódva: 1.) A bíráló „Egyéb megjegyzései” között kifogásolja a betűhűséget: „Ez az eljárás ellentmondásos, hiszen ha a kézirat egyes betűi át vannak írva a közlésben, akkor a közlés nem betűhív.” A TM előírása alapján az „1832 előtti szövegek esetében a betűhűség javasolt, a szükséges módosítás, emendálás következetes és részleteiben nyomon követhető legyen.” A kritikai kiadások szabályzata megengedi a mai magyar ábécében nem használt betűk átírását. Mivel például a (farkas) *f* és *s* nem jelölnek külön hangot, ezek következetesen átírásra kerültek, külön jelezve az emendálás okát és funkcióját. (Őszintén megjegyzem, eredetileg teljes betűhűségre törekedtem, de a lektorok – a megengedő szabályozás és az érthetőség okán – kifejezetten kérték ezek átírását, teljes joggal). A német nyelvű szövegek is érthetetlenek lennének, ha ezek emendálása nem történik meg, például az *s* és *f* hangok azonos betűvel történő jelölése (vagy éppen a hosszú magánhangzók alkalmazása) kapcsán előálló, az írott gót betűk szigorú betűhív átírásához való ragaszkodás keltette anomáliák miatt. Az ezzel kapcsolatos nehézségek, amint azt Szajbély Mihály kérte, összefoglalóan, részletesebben kerültek bemutatásra. 2.) A bíráló kifogásolja, hogy „Az Előszó hangsúlyosan Kölcsey életműve látóköréből közelíti meg a nyelvtudományi munkákat, és ez érvényes a teljes doktori műre, a jegyzetekre és a tanulmányfejezetre”. A *Nyelvtudományi munkák* Kölcsey Ferenc minden munkáit közreadó kritikai kiadássorozat része. A kiadás csak akkor tud megfelelni mind a sorozat, mind a TM tudományos elvárásainak („Egy mű, életmű, műfaj összes szövegforrását feltáró, jegyzetelt kiadás”), ha „Kölcsey életműve látóköréből” kiindulva közelít, és lehetőség szerint a teljességre törekszik. 3.) A bíráló kifogásolja, hogy a kiadás „a kor filológiájában erősen otthonos szakembereknek szól”, továbbá (a kiadást bevezető fejezet), „csak jelentős előismeretek kritikai felhasználásával olvasható tudományos nézőpontból, tájékoztató szövegnek viszont nem kellően definitív és magyarázó”. A mintaolvasóról korábban már volt szó, ezt nem ismétlem meg. Azt viszont rögzíteni szükséges, hogy a disszertációként benyújtott kritikai kiadástól mint tudományos műtől aligha várható el a pusztán tájékoztató jelleg. Igen, ez egy szaktudományos munka és nem népszerűsítő kiadás.

A bíráló a nyelvtudomány és az irodalom szétválására összpontosító részletről azt írja, hogy „summáatként lényegében megáll, ugyanakkor nincs mögötte az a vizsgálat, amely Kölcsey nyelvi gyakorlatát szembesíti az általa is módosított elvekkel”. Az opponens által elfogadott summázat a kötet tárgyát képző, közreadott szövegek vizsgálatán és az ahhoz kapcsolható diszkurzív folyamatok elemzésén alapul. Az opponens hiányérzete, amit a Kölcsey egyéb írásaira irányuló (egyébként jogos és izgalmas) kérdései jeleznek, olyan kutatásokat

feltételeznek, amelyek elvégzése, amint ezt ő maga is rögtön elismeri: „Nyilván nem feladata a kritikai kiadásnak”.

A bíráló szerint a korabeli nyelvtudomány határozott, de egyoldalú minősítést kap. Ez igaz, de ezt a határozott egyoldalúságot nem a tanulmány képviseli, csupán rögzíti Kölcsey Ferenc álláspontját az általa módosított filológia-fogalom kapcsán, amely nem az írókat és a nyelvtudósokat állítja szembe egymással, hanem a grammatikusokat és a filológusokat. Mindezek alapján Kölcsey valóban nem kedvelte a szűklátókörűnek ítélt grammatikusokat, egyedül Révai Miklóst tartotta korszerű tudósnak, de vele kapcsolatban is voltak fenntartásai, különösen a finnugor nyelvrokonság-elmélet és a rudbeckianizmus miatt.

A bíráló úgy véli, hogy a tanulmányfejezet „belecsúszik egy igen régi eredetű történetleírás újabb reflektálatlan alkalmazásába”, mert nem veszi tudomásul, hogy „igen intenzív tudatos és mozgalmoszerű innovációs fogalmi és lexikai folyamat zajlott le a magyar nyelv és nyelvközösség történetében”, illetve nem veszi észre, hogy „ez a folyamat a magyar nyelv standardizálásának legfontosabb korszaka, pontosabban a standard változat igen összetett szelekciós és elsődleges kodifikációs műveletsora volt.”

A reflektálatlansággal nem tudok egyetérteni: nem csak a tanulmány, de Kölcsey itt közreadott munkái, filológiai gyakorlata szolgáltatják a konkrét – a magyar nyelvtudomány számára is igen jól hasznosítható – példákat ahhoz, hogy egy „igen intenzív tudatos és mozgalmoszerű innovációs fogalmi és lexikai folyamat zajlott le a magyar nyelv és nyelvközösség történetében”. Például 1814 nyarán és őszén, Pécelen és Lasztócon a Szemere-Kölcsey kutatópáros jóvoltából is. Az ehhez kapcsolódó viták (*Felelet*), vagy éppen Kölcsey kihátrálása a filológiából és a neológia harcos képviselétéből (lásd a tanulmányban is hosszan idézett Lasztóci-leveleket), kirekesztése a szatmári kálvinista nemesség közösségéből, majd beválasztása az Akadémiába pedig jól mutatják a standardizáció súlyos személyes konfliktusokkal és elvi vitákkal terhelt összetettségét. Ha valamivel tényszerűen igazolni lehet az opponens egyébként igaz és evidens kijelentéseit a standardizációról, akkor éppen eme kiadás szövegeivel. (Óvatosan kérdezem: nem lehetséges, hogy a köztünk lévő vita jórészt valami nyelvi elégtelenség, a metanyelvi, elvi felső nézőpont, vagy a nyelvtudományi beszédmód hiánya miatt áll elő?)

A bíráló szerint az értekezés nem tér ki arra, hogy a nyelvtanokból Kölcsey mennyit ismert, és mennyire tudta azokat szintetizálva áttekinteni. Az értekezés bevezetője ezeket külön valóban nem tárgyalja, de felhívja a figyelmet Kölcseynek a magyar grammatikákat érintő könyvészeti tájékozottságára és a releváns magyar grammatikák hiányáról szóló keserű megjegyzésére (291–292.); egyes szövegek kapcsán utal rá (pld. *Orthographia Ungarica*), és a szintetizált műveket önállóan tárgyalja a jegyzetekben (lásd különösen: *Rövid Lajstroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak; Rövid lajstromok Aranka György grammatikai hibáinak az Erdélyi Társaság Első Kötetében; Előszámlálása azon Príncipiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak*).

A bíráló úgy véli, hogy „Kölcsey a nyelvújításnak ezt a standardizáló vonulatát csak kis mértékben ismerte föl (nem volt vele egyedül): az írói nyelvalkotás szabadságának eszméje csak kisebb mértékben járulhatott a polgári és kapitalista átalakulás, valamint a modern nemzet egyik tényezőjeként kialakítandó standard nyelvváltozat szükségessége felismeréséhez”.

Nem tudom megítélni, hogy az írói nyelvalkotás szabadságának hangsúlyozása milyen mértékben járult hozzá „a polgári és kapitalista átalakuláshoz” – őszintén szólva ez a vizsgálati lehetőség fel sem merült bennem –, és további vitára alkalmas felvetésnek tartom

annak megítélését, hogy Kölcsey milyen mértékben ismerte fel a nyelvújítás standardizáló vonulatát. Viszont a „standard nyelvváltozat szükségessége felismeréséhez” nyilvánvalóan köze kellett legyen, különben nem vesz részt aktívan az Akadémia (ekkor még: Tudós Társaság) munkájában. Mi több, a standardizációs hatalmi diskurzus lezárulására külön reflektál, meglepetéssel konstatálva rendes taggá választását, csodálkozva nézve végig a meghívottak – a leendő kodifikátorok – névsorán: „’S mint csudálkozám el, midőn magamat az oppositio’ legerősbejeivel együtt ott lelém [ti. a Tudós Társaság listáján]! Ohajtanám, írni meg, mi eszközölte ezen választást, melly a ’neológismus’ triumphusát illy országosan megállapította?” (Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak.)

A bíráló úgy látja, hogy Kölcsey „túllépett a nyelvújítás szógyártó horizontján, és rendszerszerű kodifikáló munkát végzett, ha csak kéziratban is”. Tisztelettel meg kell jegyezni: Kölcsey sohasem tartózkodott az említett horizonton (munkatársa, Szemere Pál annál inkább, például „irodalom” szavunk is az ő szógyártó munkásságának az eredménye). Azt pedig nem értem, miképpen lehetséges bármit is kodifikálni nem ismert kéziratok alapján. Dokumentálható kodifikációs munkát Kölcsey – a bírálatban nem említett – *Törvénytudományi Műszótár* (1843) létrehozása során folytatott.

„A disszerens mintha Kölcseyt a nyelvújítás, a nyelvi alkotás szabadságának képviselőjeként tüntetné fel, ám ez nem igen vagy nem kérdése, Kölcsey a teljes életmű szempontjából e tekintetben nem küzdő bajnok, inkább eszmélkedő és elmélkedő bölcselő.”

Kölcsey az írói nyelvalkotás szabadságának képviselőjeként jelentékenyen kivette részét a nyelvújításból. Kutatásainak jó része – amint azt a közreadott szövegek és a hozzájuk kapcsolódó jegyzetek is bizonyítják – az írók nyelvalakító jogának érvrendszerét megtámogató tényszerű bizonyítékok feltárására irányult a magyar és klasszikus auktorok, illetve az egykorú német szerzők művei alapján. (Lásd pl. [Az *idegen Phrasésekkel való életről*]; *Solaecismusok Német Írókból*.)

Ne lett volna küzdő bajnok? A bírált tanulmányfejezet Kölcseytől származó mottója ez: „Nekünk mindnyájunknak egyetlen egy munkánk van, ’s ez a’ Philologia”; majd egy másik idézet a vizsgált időszakból: „Vágnunk kell, ostromoznunk kell ’s Publikumunkat ezen nyomasztó Indolentiából felráznunk. Hogy elleneket támasztunk magunknak? Jó, de ügyünk mivel igazságon fundálódik, el nem veszhet soha”. Ez a többes szám és ez a harcias, túlfűtött retorika teljesen ellent mond a „nem küzdő bajnok” és az „eszmélkedő, elmélkedő bölcselő” sztereotípiájának. Ha van valami, amiről meggyőzhet bennünket ez a kiadás, akkor az az, hogy Kölcsey a nyelvújítási harcok kapcsán ismeri fel a közösségi érvényű, elvi alapú együttes cselekvés fontosságát. Az életmű egészét tekintve sem áll helyt ez a sztereotípa: itt elegendő csak a már említett, igen aktív akadémiai szerepvállalására utalnunk, illetve politikusi aktivitására, például a magyar nyelv ügyében mondott beszédére.

Az opponensnek a nyelvtudományt és a korszerűtlenséget (és a szakirodalom szegényességét) érintő megjegyzései citátumokhoz kapcsolódnak (Fejér György, Gyapay László és részben Margócsy István), vagyis lényegében az általam idézett és használt szakirodalommal vitázik, azt kifogásolja. Hadd hívjam fel a figyelmet arra, hogy a kérdésben kevés szaktudományos munkára lehetett támaszkodni. Amennyire lehetséges volt, igyekeztem bevonni minden releváns, a megértést elősegítő szakirodalmat. (Az irodalomtudomány, és ezen belül az egyébként oly gazdag Kölcsey-kutatás – az említett Gyapay László és a valami miatt nem említett Csetri Lajoson máig megkerülhetetlen monográfiáján és tanulmányain kívül – érdemben nem foglalkozott a tárgyalt kérdéskörrel, és az általam nagyra becsült Szegedy-Maszák Mihály munkája sem lehetett konkrétan a segítségemre. Ami pedig a nyelvtudományt

illeti: Benkő Loránd 1960-ból származó, az opponens által ajánlott monográfiája még az első komolyabb, Szauder-féle Kölcsey-összkiadást sem ismerhette.) Arról, hogy az általam idézett Kölcsey-kutató, kiváló irodalomtörténész kolléga (Gyapay László) miért nem hivatkozik „semmilyen autentikus nyelvtudományi forrásra”, csak sejtésem van: talán az említett okokból, miszerint nem találni releváns nyelvtudományi forrást. (És az opponens sem említ konkrétan olyasmit, amit ne vettünk volna esetleg észre.) A bíráló eme kitétele mindenestre ismételtén ráirányítja a figyelmet nemcsak a két diszciplína restanciáira, de az új kutatási lehetőségekre is.

A nyelvi újítás és a nyelvi kompetencia vitatott – citátumokban szereplő – megállapításai kapcsán, miszerint (a Kölcseyt rekapituláló/olvasó Gyapay) a nyelvi kompetenciát azonosítja a nyelv természetével, vagy hogy „a neologizmusok magából a nyelv természetéből erednek”, lehet, hogy hibás (és ismétlem: itt csak közvetve velem vitatkozik az opponens), de pillanatnyilag ennyit tudunk. Valami okból kifolyólag Kölcsey úgy vélte, hogy a „nyelv természete” (amelyről ő maga sem tudta, hogy pontosan micsoda, mint ahogyan mi sem) eredményezi a nyelvi újítást. És szerintem Noam Chomsky sem tud ebben segíteni, a nyelvi kompetenciát illető elmélet konkrétan nem létezik ekkoriban, sok hasznát nem látom annak, ha ez alapján próbáljuk megérteni a Kölcsey-féle gondolkodásmódot. Ha pedig első tudományos folyóiratunk (*Tudományos Gyűjtemény*) egykori főszerkesztője Fejér György még másképpen gondolkodott a nyelvtudományról, mint manapság, azt tudomásul kell vennünk. A maga korában nem lehetett korszerűtlen természetesen.

A bíráló szerint „Az értekezés tanulmányfejezetében a Kölcsey által szintaxisnak nevezett nyelvi rendszerről magyarázat nélküli megjegyzéseket lehet olvasni [a 305. oldalon]. Az Onder-féle fejezetből nem derül ki, ezt pontosan hol és hogyan fogalmazza meg Kölcsey, és az sem, hogy mit jelent Kölcseynek ez a nézete”. Ezek nem magyarázat nélküli megjegyzések, hanem egy – igen fontos, a szerző neológiai elveit összegző, többször említett, függelékben külön is közölt Kölcsey-levél rekapitulációja; a levél forrása a több oldalas összefoglalás elején található, a 301. oldalon. (Mindennek tétje Kölcsey elveszett, *Criticai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* című nyelvtudományi disszertációjának a rekonstruálása.)

A bíráló szerint szükség lenne a Bildsamkeit Kölcsey-féle értelemzéseinek egyértelmű magyarázatára. „A szinonimaként említett *képzékenység* vagy *képezhetőség*, sőt *kiművelés* aligha ad megfelelő fogódzót ehhez az olvasónak”. Pillanatnyilag nem tudjuk egyértelműbben magyarázni, mit jelent a Bildsamkeit. A jelenség detektálása történt meg, az elsődleges kontextus feltárásával és megmutatásával. Ide tartoznak a Kölcsey (és részben Szemere) által használt magyar kifejezések is a Bildsamkeitra, amelyek tehát nem tőlem származó szinonímák, hanem autentikus szerzői közlések, és amelyek némi fogódzót azért nyújtanak.

A bíráló úgy véli, hogy „Kutatást kívánnak Kölcseynek a felvilágosodással és a racionalizmussal kapcsolatos nézetei, e nézetek életművön belüli változásai és változatai, amelyek sajátos módon árnyalták a klasszicistának és romantikusnak tartott elveit.” Természetesen, kutatást kívánnak, de ez nem jelen kiadás feladata. A bírálóval ellentétben úgy vélem, nem tartozhatott elsődleges feladataim közé az sem, hogy szembesítsem „Kölcsey életművében a nyelvestétikai, grammatikai és poétikai elveket költői és írói gyakorlatával, a klasszicista és romantikus megnyilvánulásokat egymással szemben és egymásra épülve”. A bírálóval ellentétben úgy gondolom, hogy egy tanulmányfejezet vége konszenzuális és kanonikus hely tágabb perspektívák felvázolásához, ezért kerülnek elő éppen itt „olyan tényezők, amelyeknek jelentősége a teljes életműben is megmutatkozhat”. A kritikai kiadások mértéktartó, elsődleges feladatához híven viszont egyetértek a bírálóval abban, hogy

Kölcseynek „a nyelvhez való viszonyának alakulástörténete alig terjed tovább a kötetben közölt írások tematikájánál.”

Tolcsvai Nagy Gábor egyéb megjegyzéseihez két kommentár: 1.) A Terminológiai szótárt már javítottam, de köszönöm a további pontosító megjegyzéseket. Most csak jelezném: a kontextusból adódó jelentések kerültek benne feltüntetésre, tehát pl. a prosodia alaknál nem az, ahogyan a nyelvtudomány érti, hanem úgy, ahogyan az a Kölcsey szövegekben használatban van. (Ugyanez igaz a már említett Bildsamkeitra is.) 2.) A szakmai bibliográfia „zavaróan” kettős (neveket és címeket is alkalmazó) rendszere kapcsán: a kiadásban a szekunder irodalmak esetében a szerzői nevek vannak megadva, a kötetben található Kölcsey szövegek esetében pedig azok rövidített műcímei. Ez utóbbiak esetében – különös tekintettel a publikálatlan kéziratokra – aligha lehetett volna bonyodalmak nélkül megoldani a belső hivatkozást. A bíráló által feltüntetett, de a bírálóban külön nem hivatkozott szakirodalmakat (Fishman, Polenz, Moulin-Frankhanel) köszönöm, a készülő, értelmező monográfiában igyekszem azokat hasznosítani.

A bíráló meglátások, felvetések jó része több irányú kontextualizálásokat, egy határozottabb nyelvtudományi perspektíva megrajzolását érintő és leginkább további kutatást érdemlő kívánalmak – amivel egyet tudok érteni –, de úgy gondolom, ezek nem tartoznak a kritikai kiadás elsődlegesen megoldandó feladatai közé. A kritikai kiadás alapvetően kezdő pont a későbbi kutatásokhoz és értelmezésekhez. Ezért is írhatom az Előszóban azt, hogy „Kölcsey nyelvtudományi munkáinak olvasása még nem történt meg”. Az olvasás, mint értelmezés nem a kritikai kiadás dolga. Ettől a kritikai kiadástól ez „nem is várható el” – amint azt az opponens maga is megjegyzi. A kritikai kiadás azonban – az Előszó következő mondata szerint –, szeretne közrejátszani az értelmezések megindításában, azzal, hogy megállapítja a vizsgálható (elemezhető és értelmezhető) szövegeket, adatozza azokat a későbbi (elemző, értelmező) kutatások számára. Hozzájárulva ahhoz, hogy számos izgalmas kérdésirány vetődhessen fel, például az opponens számára is. Lássuk be, ezek a felvetések aligha volnának lehetségesek a kiadás szövegei és az elvégzett kutatás eredményei (vagy akár mulasztásai) nélkül.

Többek között ezért is érthetetlen számomra a bíráló ama megállapítása, miszerint „(a bevezető tanulmány) kevés önálló tudományos eredményt mutat fel”. Ezt a kijelentést nem támasztják alá sem a nyelv-, sem az irodalomtudományból hivatkozott olyan munkák, amelyek bizonyítanak a tárgyalt kérdéskör előzetes ismertségét és alapos feldolgozottságát, illetve azt, hogy a közreadandó szövegek már ismertek lennének és megjelentek volna. Amint az a bevezető tanulmány *második*, a kéziratokat katalogizáló részéből is kiderül, a most közreadott munkák jelentős része korábban nem volt ismert, a 25 szövegből 16 eme kiadáshoz kapcsolódóan jelenik meg először. Talán túlzás nélkül kijelenthető, hogy Kölcsey Ferenc nyelvtudományi érdekeltségű munkássága most először válik csaknem teljeskörűen ismertté, az eddig lezárt tekintett életmű pedig jelentősen bővült az újonnan fellelt szövegeknek köszönhetően. Két bíráló szerint a disszertáció *óriási előrelépést* jelent (Szajbély Mihály), és *felfedezés* értékű (Szilágyi Márton). A disszertáció önálló tudományos eredménye tehát eleddig nem ismert Kölcsey szövegek felfedezése, illetve ezek újszerű kontextualizálása. Úgy vélem, ha van bármiféle kézzel fogható új tudományos eredménye ennek a kiadásnak, akkor ezek annak tekinthetőek.

Nemrég, a *Literatura* című akadémiai folyóiratnak a kritikai kiadásokról szóló lapszámát bemutató beszélgetésen különös ellentmondásra mutatott rá Kecskeméti Gábor. Miközben a nemzeti írott kultúra megőrzése mindenki számára evidencia, mégis megfigyelhető – a kritikai kutatások finanszírozásának elégtelensége mellett – a többi diszciplína részéről

valamiféle értetlenség. Kritikai kiadást készíteni nemcsak „nagyon hálátlan feladat” (Szajbély Mihály), de sajnálatosan mintha csak a történészek és az irodalmárok belügye lenne. „Nincs nyelv és irodalomtudomány becsülni való sokszínűség nélkül” – írja Kölcsey. Én bízom abban, hogy a kritikai kiadás után megtörténhet végre Kölcsey nyelv- és irodalomtudományi munkáinak olvasása. Bízom abban is, hogy ez a kötet képes új diskurzusokat megindítani, nemcsak a Kölcsey-kutatásban, hanem a nyelv- és irodalomtudományban is. Őszintén remélve, hogy a magyar irodalomtudomány belügyei a magyar nyelv- és irodalomtudomány kérdéseivé válhatnak.

Eger, 2021. október 29.

Onder Csaba